

Füstté vált életekről üzennek az ajtófélfákból kivájt mezúzák

Bánffyhunadról legtöbbünknek a Disneyland világát idéző cigánypaloták jutnak eszünkbe. Pedig 1944-ig a kalotaszegi parasztvilágot egy boldog zsidó közösség tette még színesebbé, gazdagabbá, hiszen a mezőváros minden ötödik polgára volt zsidó. A deportálások kerek évfordulója okán kerestem fel ezt a települést, ahol a hajdanvolt zsidó világ színes mozaikcserepeire leltem.

– Igazi gyermekszerelem volt a miénk – kutat legrégibb emlékeiben a nyolcvankét éves Bunyi Lajos bácsi, miközben zavarában a konyhaasztal terítőjének sarkát gyűrögeti erős ujjaival. – Ötéves korunk óta sülve-főve együtt játszottunk. Egyik reggelen azonban mindennek vége szakadt. Hullott a hó, amikor Czóbel Sándor és családját a német katonák teherautókra parancsolták. Tizenegy éves kamasz volt akkor. Nem sejtettem, hogy milyen sors vár rá, de rettentően fájt a szakítás és megsirattam az elválásunkat – meséli Lajos bácsi könnyes szemekkel örök emléket úgy, mintha most is maga előtt látná a fájdalommal teli hűvös tavaszi reggel képsorait.

1944. május 3-án gyűjtötték össze a mintegy ezerszáz hunyadi zsidót a helyi zsidótemplom udvarára, hogy azután Kolozsváron keresztül a haláltáborokba küldjék őket.

– Sájndlival első pillantásra köttetett meg örök szerelmünk, amikor először tértem be hozzájuk, hogy tüzet rakjak a kemencéjükbe. Szombat lévén a zsidó Czóbeléknek tilos volt dolgozniuk, hiszen a Szombat szent ünnep, ezért helyettük én végeztem el a kisebb házimunkákat. Czóbelék a szomszédjaink voltak a Víz utcában. A mi utcánkban három zsidó család élt az Ádlerék, a Czóbelék és a Rozenbergék – ízlelgeti a régen emlegetett neveket az öreg hunyadi polgár.

Váratlanul megbarnult, gyűrött ódon képeslapot tesz elének a konyhaasztalra a mindig derűs, nagyhangú háziasszonyunk, Éva néni.

– Na, tessék, itt van fényképeken az a régi Bánffyhunyard, amiről az öreg beszél – az „öreggel” urára utalva. – Minden kedden, ahogyan manapság is, vásárt tartottak nálunk, csak régen nem a Nagy utcába, hanem a Fő téren volt a helye. Ott sok zsidó kereskedő árult, de rég elmúltak már azok a békebeli szép idők – sóhajt fel Éva néni és visszafordul a kemencéhez, amiben Lajos bácsi kedvence, a rahátos kalács sül.

És valóban, erről a vásárról visszaemlékezéseiben Klepner Eliezer Laci, a város zsidóságának krónikása is említést tesz: „Kedd volt a hetivásár napja. Igyekeznünk kellett a bevásárlással, gondolva az egész heti szükségletünkre és a közelgő Sábátra.” Ez volt az a nap, amikor minden mozgóképes családtag a piac körül forgolódott, kik az üzleteikben, kik a sátraikban. A nagy rőfős textil sátraktól egészen a kis árusítókig, akik csak a keddi piacokon, vagy nagyvásár napján árulhattak. Mindenféle árucikk kapható volt náluk: színes szalag, illatos szappan, színes festett pogácsa közepén tükörrel, csuri bicsok, egyébek.” – meséli könyvében.

A vásáros képpel a kezemben Schvarcz Tiborhoz igyekszem, aki az utolsó zsidó Bánffyhunyardon, hiszen a többiek elpusztultak a vészorszakban, vagy kitelepültek Romániából Izraelbe. Tibor ismerősként veszi kezébe a töredezett képeslapot és máris szolgál egy adalékkal.

– Látja itt a jobb alsó sarokban, fonott fűzfa kosárral a karján ezt a kucsmás férfit? – mosolyog Tibor, ahogyan a sokat tudó bölcs emberek szoktak a nagy titkok elárulása előtt. – Nos, ő volt Rozenberg bácsi, aki péksüteményt árult a piacon. A vásár vége felé mindig seregnyi éhes gyerkőc csapódott az öregemberhez, mert jól tudták, hogy a maradékot szétosztja közöttük – teszi hozzá a kalotaszegi zsidóságot egyedülként képviselő kereskedő.

A szegény zsidó emberek mellett sok kereskedő, iparos élt és dolgozott a kalotaszegi városkában. Hogy többet megtudjunk róluk, ismét Klepner Eliezer Laci bácsihoz fordulunk segítségül: „A textilárusok között szép berendezett üzletekkel rendelkezett Fehér Márton, Judovits Kálmán, Nuszbechr Lajos, Havas Manó, és mások. A haszid árusok között nagy sátra volt Kohn Dávidnak, Édelman Szendernek, Friedman Marthénak és még néhánynak, akiknek az asszonyaik segédkeztek az áru beszerzésénél és eladásánál, ekképp zavartalanul tanulhattak talmudista férjeik” – írja a hunyadi zsidóság krónikása.

Mindenkit nem lehet felsorolni, de említették meg a két hadiözveggy, özv. Deutsch Matild és özv. Markovits Berta, akik italmérési és dohányárusítási engedéllyel rendelkeztek, emiatt ünnepeikre a zsidók náluk vásárolták a kóser bort. Érdemes szólni Goldberger Ödönről, aki a férfi konfekció szakmát lendítette fel és igen sok kisiparost, illetve eladó foglalkoztatott. Nos, ezek közül az iparosok és kereskedők közülük termelőd ki a helyi értelmiség, a fogorvos, az ügyvéd, az orvos, állami hivatalnokok. Például Dr. Borsai, aki hosszú évekig körorvosként működött, de valójában majd’ minden családnak megbecsült háziorvosa volt. Hivatását fia, Borsai Imre folytatta.

– Az alig több mint 5000 lakosú Bánffyhunyadi majdnem 1100 zsidó polgár élt a 2. világháború előtt – veszi át a szót Oberlander Báruch, a Chábád-Lubavics irányzat magyarországi főabbija és a budapesti Ortodox Rabbinate vezetője, akinek szintén élt rokona Bánffyhunyadi. – A közösség gyökerei a XIX. század elejéig nyúlnak vissza, hiszen ekkor települtek be az első zsidó családok Bánffyhunyadi. Később, az első világháború elől menekülő nincstelen ortodox zsidók jelentős hulláma érkezett Galíciából, de időközben nagy volt a Magyarországon belüli mozgás miatti gyarapodásuk is – foglalja össze röviden a hunyadi zsidóság emberi forrásait a híres rabbi.

Miközben sétálok a hunyadi utcákon, sorra veszem a hamisítatlan kalotaszegi faházakat, a kisvárosi kőépületeket és segítségükkel igyekszem felidézni a két világháború közötti szombatok hangulatát. „A déli órákban megtelt az utca sétálókkal, ha bármely szerény öltözettel is, de nem maradtak el a megjegyzések. Nem minden esetben voltunk jól nézve. Sok zsidó üzletek, műhelyek zárva tartottak egy-két kivétellel. Érthető volt, ez a Szombat napja” – írja Klepner, a békeidők szemtanúja.

Ilyenkor minden zsidó háznak megvolt a sábeszögője, vagy a János bácsi, vagy a Kati néni, akik jól ismerték a szombati tilalmakat. Sokan tartottak siksztét, vagyis cselédet, aki a sokgyermekes családnál, ahol a mamának nem jutott ideje, elmondatta a gyerekekkel a reggeli imákat, a Majde-ánit és a Májcit, vagyis az ébredés utáni, illetve a kenyérvetés előtti imákat.

Miközben betérek az egykori Zsidótemplom, a mai Stadion utcába, döbbentem látom, hogy egy nagy faragott utcai kapun kívül szinte semmilyen építmény sem emlékeztet a zsidó közösség egykori életteli világára. Az angyalokkal díszített hatalmas építmény jobb oldali sasfáján még most is látszik a mezuya, a pergamenre írt bibliai fejezetek rejtekhelye. Nyoma sincsen azonban már sem a nagy templomnak, sem a rabbi háznak, sem a tanháznak. Mindet lebontották az utódok, a híres palotás cigányok.

„A zsidó iskolába jártam és a héber ábécét tanultam Zoli ikertestvéremmel, ahová télen-nyáron korareggel mentünk reggeli imára, s azután, hazatérve kaptunk csak reggelit, hogy indulhassunk az állami iskolába. Télen egy kis lámpással a kezünkben, amiben egy szál gyertya, vagy olajos kanóc égett, világította utunkat a chéderbe, ahol nem csak reggel, de iskola után estig ott tanultunk. Különben majdnem minden zsidó gyerek négy-öt éves korától a chéderben tanult szigorú ortodox keretek között” – pillanthatunk ismét bele a hunyadi zsidók hétköznapijaiba Klepner Eliezer Laci bácsi segítségével.

Ekkor eszembe jutnak Fekete Károly helyi tanfelügyelő korábbi szavai, aki kérdésekre csak ennyit jegyzett meg: „a zsidó gyerekek mind szorgalmasak és jól felkészültek voltak”.

– A zsidókat általában kedves embereknek ismertük, sokat segítettek a nem zsidóknak és soha, de soha nem hallottam rosszat róluk – tette hozzá némi gondolkodás után Bánffyhunyard agg tanítója.

A nyolcvanéves tősgyökeres bánffyhunyadi Simon Jánostól tudtam meg, hogy a helyi zsidók nagy többségének magyar volt az anyanyelve és hagyományosan a magyar kultúrán nevelkedtek.

– Együtt játszottunk, tanultunk meg úszni a Damos, meg a Körös vizében, rengeteget snúroztunk, bigéztünk és persze rengeteget fociztunk – meséli mosolyogva az idős magyar. – Közel volt hozzánk a vágóhíd, onnan szereztünk bivalyhólyagot, felfújtuk és arra húztunk egy rossz külsőt. A zsidók közül a három Hersch fiú volt a legjobb focista és máig legendás a gyorslábú Lájb János, őt mindenki csak Lájbinak becézte, aki szeretett trénere volt a bánffyhunyadi Fotbal Club Voința-nak.

A nyolcvankét éves Mihalik András ma is aktív építőmérnök. Gyermekkorában gyakran vásárolt a Nagy utcában a zsidó Berkovits néni szatócs üzletében.

– Ötéves forma lehettem, amikor köhögve léptem be a boltba, mire az asszonyság így szólt: „gyere, Bandika drága, adjon neked Berkovits néni sárga gyógycukrot, hogy elmúljon a köhögésed!” Annyira ízlett nekem az édesség, hogy máskor is, amikor feléjük jártam, hangosan köhögtem, hogy kaphassak a spárgán függő nyalánkságból. Persze az asszonyság akkor is adott, igaz, észrevette a turpisságot és ezt később kedvesen mesélte a szüleimnek, akiknek mindig csak a fizetéskor kellett rendezniük a felgyülemlett számlájukat.

A Zsidótemplom-Stadion utcában állva hiába forgatom alkalmi historikusom, Klepner vázlatos térképét, az utcának csak a jellegzetes kanyarulata maradt a régi. Ezért csak néhány pillantást vetek a cigánypalotákra, cifrán csipkés bádogteteikre, keletiesen színes falaikra, amelyek teljesen elborították a környéket és visszaballagok Éva néniékhez, hogy folytassuk megkezdett beszélgetésünket a hunyadi zsidókról.

– Emlékszem, minden esztendőben valamelyik nagy zsidó ünnepekkor ősi szokás szerint Steimetz bácsi viselő edényeiket ládába tette és pénzért eladta az apámnak. Pontosabban csak látszólag tették ezt, mert az edények nem cseréltek gazdát – meséli kacagva a fontos szavak szentélyében, a takaros konyhájában Éva néni. – Nekem, mint gyermeknek nagyon furcsa volt ez a szokás, de elmagyarázták, hogy ilyenkor kizárólag az ünnepi edényeket használhatták, a régiektől meg kellett válniuk – magyarázz a háziasszonyom.

És valóban, régebben a nyolcnapos Peszách ünnep előtt a zsidók úgy szabadultak meg a cháméctól, vagyis kovásszal érintkezett edényektől hogy vagy elajándékozták őket, vagy, ha volt valami értéke, eladták egy nem zsidónak. A nem zsidó vevővel azonban meg szokták beszélni, hogy Peszách után az eladó valamivel magasabb áron visszavásárolhatja a chámécot.

Nekem az életemet mentette meg Ádler bácsi a szomszéd tímár – igyekszik überelni felesége meglepő történetét Lajos bácsi. – Nagy tél volt, vízért mentem a befagyott Damos patakra és persze, milyen a gyermek, csuszikáltam és véletlenül beleestem az egyik lékbe. Ádler bácsi pedig, aki húsz méterre tőlem húzta a csigán vödörrel a vizet, hogy a földbe ástott hordóiban ázó bőreire öntse azt, látta hogyan esem a lyukba. Odaszaladt a következő lékhez, mert milyen a víz törvénye, az egyik nyílástól a másikig áramlik, szóval a következőnél sikerült kihúznia és a lábaimnál fogva addig rángatott, amíg ki nem hánytam az össze vizet, majd ölében hazavitt az

édesanyámnak. Hányszor, de hányszor akartak az ördögök elvinni, mégis itt ülhetek – teszi hozzá, de már csak szinte önmagának a nyolcvankét éves férfi.

Másnap Schvarcz Tiborral és feleségével, Katalinnal felkeressük a két bánffyhunyadi zsidó temetőt. Útközben felvesszük Sanyit, a romungró temetőcsőszét, a kulcsok őrét. Előbb az új cinterembe megyünk, mert itt láthatjuk Bánffyhunyadi csodarabbijának sírját, amely nemzetközi zarándokhely. Miközben caplatunk a meredek, burjánnal sűrűn benőtt domboldalon, Tibort hallgatom.

– Igaz, apám, Schvarcz Andor teljesen zsidó volt, de mivel az édesanyja árvaházba adta, egész életében tartózkodott a zsidóságtól, mert ez kapcsolta össze anyjával, aki eltaszította magától, a lányom ennek ellenére visszatért ősei vallásához és ma már Izraelben él – magyarázza családtörténetét az utolsó hunyadi zsidó.

Schvarcz Brigittát telefonon érem utol és beszámolok neki érdekes időutazásunkról, ő pedig nagypja különös sorsát kezdi elemezni.

– Dédanyám, Schvarcz Amália örökségként mindössze egy zsidó vallási pecsétet hagyott kisfia pelenkájában. Nemrégiben tudtam meg, hogy dédanyám és az egész rokonsága Auschwitz áldozatává vált, vagyis éppen azzal mentette meg fia életét, hogy nevelőotthonba adta és ha nem is szándékosan, de éppen ezzel tette lehetővé, hogy a Schvarcz család fennmaradjon – mondja derűsen a vonal másik végén Brigitta.

Közben felértünk a csodarabbi sírjához. A nyughelyen mécsesek és rengeteg kvitli, vagyis kívánságokkal teli papíros hever. Tiborék mindössze azt tudják a csodarabbikról, hogy szent emberként tisztelték őket, fejükön strámlival, széles karimájú, fekete plüsskalappal, fekete kaftánban jártak és büszkén viselték hosszú pajeszukat.

Később budapesti lakásán Oberlander rabbi egészíti ki tudásomat.

– A csodarabbi az ortodox zsidófelekezetben olyan pap, akiről hívei azt hiszik, hogy a jövőbe lát, betegséget és egyéb veszedelmeket imádkozással képes elhárítani s ezért sokan

zarándokolnak hozzá. Ilyen csodarabbinak számított Freund Israel, aki 1930 és 1940 között Bánffyhunyard rabbija volt – puskázza az évszámokat Oberlander a rabbik életéről szóló egyik kötetből.

A főrabbi elbeszéléséből az is kiderül, hogy a helyi zsidóságot a román fennhatóság idején sok zaklatás érte. Az 1920-as évek közepétől jelentkezik az antiszemitizmus, ennek egyik gyászos tette az 1927. decemberi nagyváradi–bánffyhunyadi–kolozsvári pogrom és templompusztítás.

– Nagymamám unokatestvére, bizonyos Grünwald Jáákov, akit később „pápai rabbiként” is ismerne, a román fasiszta ifjak pogromja idején éppen a jesiva iskolában oktatta a nebulókat. Amikor a vad horda kövekkel betörte a tanterem ablakait, a rabbi rezzenéstelen arccal folytatta az oktatást úgy, mintha mi sem történt volna. Kőkemény lélekjelenlétével meggátolta, hogy a gyermekek között pánik törjön ki, és ami még ennél is fontosabb, a csürhe elvethesse bennük a félelem magját – mondja büszkén a ma élő rokona.

A román fasiszták azonban betörték a zsinagógába és nem csupán feldúlták a templomot, de a szent tóratekercseket és a szakrális szfurem könyveket tűzre vetették, a tálit imakendőket szétszaggatták. Ennek okán a rabbi háromnapos böjtöt rendelt el. A városban szinte mindegyik zsidó üzletet feltörték. „A környékbeli román falvakból szekerekkel, zsákokkal megrakva vitték haza a közprédává vált árukat. Honnan lettek értesülve a pogromról, ki tudja? Napokon, éjszakákon át minden zsidóházban felöltözve virrasztottak” – állítja Klepner.

– Grünwald rabbit bátor kiállása miatt sokan támadták, mígnem 1929-ben a zöldhatáron át Pápára menekült. Az éjszaka leple alatt kellett elhagynia az otthonát, mert megtudta, hogy a román hatóságok azzal az ürüggyel keresik, hogy külföldi állampolgárként, vagyis magyarként végez hitbéli és oktatási feladatokat. A szükséges iratok beszerzése akkor lehetetlen volt, az illegális tevékenység vádja pedig beláthatatlan következményekkel járhatott volna.

Mindez azonban semmiség azokhoz a megpróbáltatásokhoz képest, amelyek a bánffyhunyadi zsidóságra vártak a „magyar világban”, illetve a német megszállást követően, amikor zengett a „Kinek zsidó lány a babája, kössön kötelet a nyakára” kezdetű uszító dal, amelyet a kilencvennégy éves hunyadi származású Glück Csipu néni idézett fel a minap Tel-Avivban.

Elég, ha azt jegyezem itt le, hogy az ezerszáz elhurcolt zsidó polgárból mindössze száz

Az utolsó zsidó

Írta: Erdélyi Eszkimó Péter

2014. december 23. kedd, 03:05

térhetett vissza ebbe a kis erdélyi városkába, hogy ma már csupán egy hirdesse közülük, itt valaha nagy zsidó közösség élt boldogan.